

A háború fogalma a keresztény vallásbölcseletben

„Nabotnak, a jiszreelitának volt egy szőlőskertje Achábnak, Szamaria királyának a palotája mellett. Acháb beszélt Nabottal. Így szólt hozzá: »Engedd át nekem a szőlőskertedet, hogy veteményeskertül szolgáljon nekem; egész közel fekszik házamhoz. Adok érte egy jobb szőlőskertet, vagy ha úgy tetszik jobban, kifizetem az árát pénzben.« Nabot azonban azt válaszolta Achábnak: »Az Úr óvjon attól, hogy atyáim örökségét átengedjem neked!« [...] Felesége, Izebel erre azt mondta neki: »Hát nem te vagy Izrael királya? [...] Majd én megkerítem a jiszreeli Nabot szőlejét. [...] Nabotot megköveztük, halott.”¹

A háború kíséri és kísérti az embert történelme során. Mintha csak törvény lenne, hogy „a béke jólétet szül, a jólét gögöt, a gög háborút, a háború nyomort, a nyomor alázatosságot, az alázatosság békét – és aztán da capo”.²

A háború problémája főleg erkölcsi kérdéseket vet fel a filozófiában, mert „minden állam érzi, hogy a háború olyasvalami, amiért mentegetőznie kell s ezért mindegyik fél a másikra hárítja az érette való felelősséget, a háborút rákényszerítettnek minősíti s a benne való részvételt erkölcsi motívumokkal igyekszik indokolni”.³ A háború erkölcsi megítélésének kérdése „értékkérdés, *quaestio iuris*, amelyet a történelem sem tud soha *quaestio facti*-vá változtatni”.⁴ Az értékek értékelése aztán nemcsak a háború filozófiájának tanulmányozását, hanem bizonyos értelemben a filozófia,⁵ a filozófiák, vagyis világnézetek, vallások háborúját, nyomában civilizációk, kultúrák ütközését is jelenti.

Antropológiai megfontolások

A háborút kitervelt és végrehajtott agresszív viselkedésként modellezhetjük. Az ember, noha gyámoltalan és fegyvertelen, a közössége ölen sokáig védelmet követelő lényként jön a világra, mégis értelmes természetének köszönhetően felfegyverzi magát, hogy megvédje önmagát és közösségét, biztosítva így az élet tisztas leélésének feltételeit. Ennek egyik eszköze a szerszámkészítés. A másik az agresszió, a harmadik a közösségéhez való hűség.⁶ Úgy tűnik, hogy „az ember ősjelenségéhez tartozik az, amit az a kérdés világít meg: ki az erősebb? Nyomában az erők összemérésének, a másik kiszorításának egészen

¹ 1Kir. 21, 1–16. Az idézetben szereplő szülő természetesen bármi lehet, amit az ember megkívánhat, és birtokolni vágyik (pénz, hatalom, kultúra, dicsőség, élvezetek, emberi tulajdonságok stb.).

² Jehlicska Ferenc: *Erkölcsi és társadalmi jólét. Társadalmi etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1916. 265.

³ Kornis Gyula: A háborús filozófia. *Athenaeum*, (1916), 2. 102.

⁴ Kornis (1916) i. m. 105.

⁵ Kornis (1916) i. m. 114.

⁶ Dorothee Sölle: Den Menschen bewaffnen? In Herbert Wendt – Norbert Loacker (szerk.): *Kindlers Enzyklopädie. Der Mensch. Die Liebe des Menschen IX*. Zürich–München, Kindler, 1984. 494–502.

annak megsemmisítéséig.”⁷ De vajon az agresszió önmagában való rossz? A humánétológusok azt állítják, hogy az állatvilágban az agresszió fontos szerepet tölt be a csoport vagy populáció fennmaradásában azzal, hogy „hozzásegít az erőforrások optimális elosztásához a csoporton belül”.⁸ Az emberben önmagában meglepően csekély a csoporton belüli agresszió,⁹ szemben a csoporton kívülivel.¹⁰ Ám az ember esetében

„megjelent egy eszközökben, előfordulási módokban sokkal gazdagabb, a csoportok szintjén működő agressziós forma is: a kulturális agresszió, amelynek csak nagyon áttételesen van köze a biológiai agresszióhoz. [...] A kultúra még a biológiai agresszió formáit is képes nagymértékben befolyásolni, és ezért az emberi agresszió megnyilvánulásai rendkívül változatosak lehetnek. Az adott kultúra hatása alatt, tanulással, az ember biológiai agressziója egészen alacsony szintre is szorítható, és nagyon magas szintre is emelhető.”¹¹

Ezért a természet nem igazolja a háborút, vagyis az emberben nincs közvetlen gyilkos ösztön.¹² Az agresszió ugyanakkor nemcsak csökkenthető, hanem, szintén tanulással (kondicionálással) jelentősen növelhető is.¹³ A szocializáció ebből a szempontból azt jelenti, hogy az ember megtanulja a benne ébredő agressziót kellő módon kezelni, szociálisan szabályozni.¹⁴ Ne felejtjük el, hogy a fájdalom és a sérelem, ha időben nem orvosoljuk, szintén agresszióvá válik.¹⁵

Az ember biológiájában tehát benne van a konfliktus lehetősége, annak kiélézése és a békés megegyezés egyaránt. De az ember alapvetően a fajtársaival szemben nem vérszomjas, nincs benne úgynevezett gyilkolási ösztön.¹⁶ Az ölés az önvédelem legvégső eszköze, a gyilkolásra való kondicionálás és készsége az úgynevezett kulturális agresszió műve, tehát szerzett tulajdonság, amelyért destruktív eszmék és módszerek, illetve az ilyeneket kitaláló és érvényesítő emberek a fő felelősök.

⁷ Helmut Weber: *Speciális erkölcssteológia*. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 249.

⁸ Csányi Vilmos: *Íme az ember. A humánétológus szemével*. Budapest, Libri, 2015. 54.

⁹ Csányi Vilmos: *Van ott valaki?* Budapest, Typotex, 2010. 70.

¹⁰ Csányi Vilmos: A háborúk kulturális konstrukcióinak biológiai komponensei. In Gombár Csaba – Volosin Hédi (szerk.): *Képtelen háború*. Budapest, Helikon, 2004. 171–172. Hasonló következtetésre jutott a pszichológus Elliot Aronson is, aki szerint nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy az emberi agresszió ösztön eredete lenne. Elliot Aronson: *A társas lény*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2001. 256.

¹¹ Csányi (2015) i. m. 54–55.

¹² Erről részletesebben lásd Marianne Gronemeyer: *Rechtfertigt die Natur den Krieg?* In Herbert Wendt – Norbert Loacker (szerk.): *Kindlers Enzyklopädie. Der Mensch. Die Liebe des Menschen IX*. Zürich–München, Kindler, 1984. 519–534.

¹³ Csányi (2010) i. m. 125.

¹⁴ Csányi (2010) i. m. 125.

¹⁵ Hársfai Katalin: *Bevezetés a politikai és társadalometikába*. Budapest, Szent István Társulat, 2009. 46.

¹⁶ A ragadozó-gyilkolási ösztön az emberben más fajokkal szemben azonban megjelenik. Ennek látható jele a vadászat.

A háborús feszültségek okai

A társadalmi és a népek közti ellentétek kiélezéséért különösen három hatalmi tényező felelős: a túlzott nacionalizmus, az ipari és kereskedelmi kapitalizmus és a pénzvilág előretolt csatársora, a média. A nacionalizmus azért, mert a nemzet és a nemzetiség igényeit előbbre valónak tartja az emberiség jogainál, az állam igényeit az Isten törvényeinél. A kapitalizmus azért, mert a bírvágy, a kapzsiság, a konkurencia, az erősnek a gyenge kizsákmányolására, elnyomására irányuló törekvése volt az a tényező, amely az embert minden idő óta embertársa ellenségévé tette; továbbá azért is, mert a nagytőke mai szervezetében rá van utalva a külföldi piacok bevonására, és mert a tőkének mindig eminens érdeke volt az államok háborús fegyverkezése. Végezetül a sajtó, amely a maga erejéből nem tudván megélni, azt szolgálja, aki megfizeti: kormányt, politikai pártot, ipari érdekeltségeket, amelyeknek érdekében a legrövidebb időn belül egész országok közvéleményét át tudja formálni. Ezek nyomán beszélhetünk gyarmatosító, imperialista és nacionalista háborúkról.¹⁷

Ezzel szemben a keresztény felfogású béketörekvések kettős módon hatnak: egyrészt a népeket a béke szeretetére hangolják, másrészt pedig az egyes emberek, országok béketörekvéseit igyekszik összehangolni a politika eszközeivel, megtörve a sajtó, a túlzott nacionalizmus és a tőke uralmát.¹⁸ Megjegyezzük, hogy a civilizáció és a kultúra maga is egyfajta verseny, hódítás, a természet vagy más civilizációk, kultúrák legyűrése, tehát az eltérő (nemzeti) civilizációkban és kultúrákban eltérő és sokszor antagonisztikus világnézeti, vallási állásfoglalások vannak, amelyek könnyen háborús gyűanyaggá válhatnak.¹⁹ A vallási meggyőződés is igen erősen manipulálható.

A történelem szomorú ténye, hogy szinte mindig volt háború. Ám ebből nem lehet levonni azt a következtetést, hogy ez szükségszerűen hozzátartozik az emberi léthez.²⁰

A háború kérdése a tömegtársadalmakban

Kiélezett konfliktusforrás ma a környezetszennyezés, mivel a tőke nem vállal felelősséget az általa okozott kárért. A károk már nemcsak helyben, hanem távol is jelentkezhetnek. Ezek az úgynevezett környezeti feszültségek politikai instabilitáshoz, illetve fegyveres konfliktusokhoz vezethetnek.²¹

¹⁷ Bernhard Häring: *Liberi e fedeli in Cristo. Teologia morale per preti e laici* 3. Roma, San Paolo Edizioni, 1981. 238–240, 436.

¹⁸ D. P.: *Békemozgalom*. In Bangha Béla (szerk.): *Katolikus Lexikon I.* Budapest, Szent István Társulat, 1931. 175.

¹⁹ Kornis (1916) i. m. 125.

²⁰ Domenico Fisichella: *A politikatudomány alapvonalai. Fogalmak, problémák, elméletek*. Budapest, Osiris, 2001. 49.

²¹ Susan George: *Lugánói tanulmány*. Budapest, Kairosz, 2009. 31.

Meglepő, de igaz, hogy az emberi személyiség mára tömegméretekben csenevész, sőt kóros formákat ölt. A politikai vezetők sem mentesek ezektől a súlyos személyiség-zavaroktól.²²

Mármost miként kell megítélnünk az emberek, népek közti konfliktusokat? Két fő nézet létezik: az egyik szerint ez negatív tényező, tehát kiküszöbölendő, míg a másik felfogás az emberi együttélés kiküszöbölhetetlen tényezőjének tekinti. A helyes felfogás a kettő között van: a konfliktusokat emberi módon kell megoldani, és akkor a feszültség nem megszűnik, hanem termékeny marad. Csak végső szükség esetén megengedett a szoros értelemben vett háború viselése.

Az embernek van rendszerszervező és kultúrateremtő képessége, amelyben megteremti, kiszélesíti és fenntartja az élethez szükséges feltételeket, erőforrásokat. Ez a törekvése konfliktusokkal terhes, akár a csoporton belül, akár pedig kívül, és ez a konfliktus végül különbözőképpen alakulhat. Egyik módja a vita és a megegyezés, a másik módja a háború. A háborút olyan embercsoportok közti konfliktusnak kell tekintenünk, amelynek halálos következményei vannak.²³ A háború nemcsak csata, hanem felkészülés, ellátás, szervezés és harci szellem is. Tehát egy egész stratégia, benne a kommunikációval, az ideológiával, a vallási meggyőződéssel az elérendő cél érdekében. Röviden kulturális konstrukció, benne a harci kedv fenntartásának, az ellenség gyűlöletének érdekében az agyafűrt manipulálással.²⁴ A mai időben a háborúkat mint érdekérvényesítő eszközöket elsősorban a „világpolitikai célokat kitűző kis csoportok hatalmi helyzetben, a kényszerek és a média segítségével képesek a kilúgozott kultúrájú, egyszemélyes csoportok dominálta tömegeket időlegesen befolyásolni, és a háború konstrukcióját létrehozni”.²⁵

Természetes csoportok ma már alig vannak.²⁶ Az emberiség társadalmiasulása úgy alakul napjainkban, hogy egy globális megapopuláció épül, amelyben az uralkodó forma az úgynevezett egyszemélyes csoport, ahol

„minden érzelmi kapcsolat, érdek, hűség saját maga felé irányul. A külső csoportokkal, legyenek azok egy- vagy többszemélyesek, csupán egyezkedni hajlandó. Ez természetesen távol van a biológiailag optimális állapottól, hiányzik belőle a hűség, a szolidaritás, a tradíció és még számos fontos elem, ami a természetes kultúrákat jellemzi. [...] A személyes szabadság, az emberi jogok védelme az egyszemélyes csoportokat segítő koncepciók.”²⁷

Mindebből az tűnik ki, hogy a mai társadalmakban

„hiányzik a tradicionális ellenségkép, a hagyományos kényszerek morális aurája, és ezek helyett lényegében ismeretlen kultúrájú egyszemélyes csoportokat kell meggyőzni és egy magasabb szinten, legalább időlegesen, pseudocsoporttá forrasztani, hogy a háborús szisztéma kialakulhasson. [...] Miután idegen csoportok elleni akciókat könnyű az embe-

²² Bogár László: *Gondolatok a globalizáció természetrajzához*. In Bogár László – Drábik János – Varga István szerk.: *Válság és valóság*, Budapest, Éghajlat, 2013. 150.

²³ Csányi Vilmos: *Az emberi viselkedés*. Budapest, Sanoma, 2006. 266.

²⁴ Csányi (2006) i. m. 273.

²⁵ Csányi (2006) i. m. 274.

²⁶ Csányi (2004) i. m. 190–191.

²⁷ Csányi (2004) i. m. 192.

rekben aktiválni, folyamatos lehet az együtt élő különböző vallású, nyelvű csoportok konfliktusa is, bár az átfedések, a gyenge szocializáció miatt egy normális társadalomban ritkán érik el a háborúhoz szükséges szervezettséget és emocionális intenzitást. [...] Ma már akár az egész világ elpusztítható szervezeten, racionálisan a megfelelő háborús konstrukció kialakításával. [...] Ma már nem területi vagy anyagi szükségletek, nem belső kényszerek a legfontosabb komponensei a háború konstrukciójának, hanem az ideák, azaz a szervezett hiedelmek a fő szervező mechanizmusok.”²⁸

A túlnépesedés, a területigény, és bármi, ami háborús konfliktus magva lehet, úgy tűnik, inkább csak akkor vezetnek tényleges háborúhoz, ha azt kellő ideák és hiedelmek feltűzelik, hiszen mindenfajta érdeket legalizálni kell.²⁹

A háborús konfliktus fő forrása immár maga a globális, imperialista, kapitalista, világhódító szellem és hatalom, amelynek ma álruhája a demokrácia, de valódi természete egy minden korábbinál totálisabb totalitarizmus. Ez a totalitarizmus nemcsak egy tömegtársadalom strukturátlansága, hanem egy atomizált és egyénekre lebontott tömeg speciális állapota, amely „negatívan foglalja magában a pusztítást, vagy legalábbis a biológián (családon), tradíciókon, valláson vagy munkakooperáción és pihenésen alapuló társadalmi egységek meggyengítését; pozitívan az óriási és szétválaszthatatlan tömegszervezetek uralmát, amely az egyént elszigetelten és manipulálhatóbb helyzetben hagyja”.³⁰

Látva az ember új globális társadalmi helyzetét, azt kell megállapítanunk, hogy szilárd csoportkötődés és érett erkölcsi ítélőképeség nélkül a ma embere hihetetlen mértékben manipulálható, könnyen gyűlölködővé, agresszívvé tehető. Ezért a háborús feszültség kiéleződését – természetesen a médiahatalom közreműködésével – maga az egyed (nem mernék itt egyéniségről, igazi személyiségről beszélni) mintegy magában hordozza, szinte csak aktiválni kell.

A keresztény bölcselet álláspontja – történelmi hosszsmetszetben

A kereszténység alapvetően békességet hirdető és teremtő vallásként jelent meg a nemzetek között. Ezt főleg úgy érte el, hogy először is az emberi szívben, az egyénben teremtett békességet. Nagy realitásérzékkel látta, hogy a háború szinte ősjelensége az emberi életnek, ám nem táplálta a háborúskodás tüzét. A századok pedig óhatatlanul kiérlelték a háború és a béke kérdésében is a maga sajátos tanítását.

Ez a tanítás az ágostoni–tamási hagyomány alaptételeivel szilárdult meg, és az ebben található alapelvek lényegileg ma is érvényesek. Ennek az alap keresztény doktrínának hat alaptétele van, ezek az alábbiak:

- A háború nem mindig bűn, hanem olykor megengedett, ezért indítása jogos lehet.

²⁸ Csányi (2004) i. m. 192–194.

²⁹ Csányi (2015) i. m. 319.

³⁰ Ralf Dahrendorf: *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat, 1994. 137–138.

- A jogos hadviselés megfontolása és esetleges megindítása az állami főhatalom birtokosának a feladata.
- A háború tényleges megindításához kellő okra van szükség (például az ellenfél részéről történő jogsértés, beleértve a jogtalan fegyveres támadást is, amely esetben jogos védekező háborúval van dolgunk).
- A jogos háború célja nem a győzelem kivívása, nem is az ellenfél leigázása, hanem a béke és az igazságosság rendjének visszaállítása.
- A háború viselését csak végső eszközként szabad bevetni, vagyis akkor, amikor minden más békéltető kísérlet eredménytelen maradt.
- A háborút becsületes szándékkal kell megvívni.

Az idő múlásával fejlődött a haditechnika, és a nemzetközi jog alapelveit is kezdték megfogalmazni. A társadalmi változások a 16. században új problémákat vetettek fel, ezért a fenti elveket át kellett gondolni és újra kellett fogalmazni. Ezt a feladatot végezte el két spanyol tudós: Francisco de Vitoria és Francisco Suárez. De Vitoria úgy modellezi a társadalmi valóságot, hogy az immár nemzetközivé vált társadalomnak mégis megvan az alapvető egysége és benne az államoknak egymással való közössége. Ebből a tézisből vezeti le

„[a] jogos háború megindításának szükségességét, amikor az állami főhatalom birtokosa, mint bíró, a megtorló igazságosság értelmében a rend felforgatói ellen jogos háborút indíthat. [...] Nem bosszúról van itt szó, hanem a jogok bírói úton való érvényesítéséről, egy ítéletről. [...] Az államnak hatalmában áll, hogy saját alattvalóit, ha azok bűnösök és veszedelmesek reánézve, megbüntesse – épp így az egész emberiségnek, az egész világnak hatalma van, hogy a bűnösöket és felforgató elemeket megbüntesse.”³¹

Am a háború megindítása előtt az uralkodó köteles tanácsot kérni, sőt kötelezett arra is, hogy döntése előtt meghallgassa és megfontolja az ellenfél véleményét és az általa felhozott ellenvetéseket is. Ha a kétség továbbra is fennmaradna a háború jogossága tekintetében, akkor azt nem szabad megindítani, mivel az *in dubio melior est conditio possidentis* elv érvényes. Az előfordulhat, hogy mindkét fél jóhiszeműen vélekedik úgy, hogy jogosan háborúskodik, és ilyen esetben jogos lesz a háború azzal a feltétellel, hogy mindkét fél részéről igazolt az *ignorantia invincibilis*.³² De Vitoria érdeme a hagyományos tanítás továbbfejlesztése és a nemzetközi jog alapjainak megfogalmazása. Francisco Suárez a jogsértések három kategóriáját különböztette meg:

- Ha az egyik államfő elfoglal más állam területéből bizonyos részeket, és nem kínál érte kárpótást.
- Ha az államfő a nemzetközi jog által biztosított jogokat minden észszerű ok nélkül megtagadja (például utazás vagy kereskedés).

³¹ Szalay Miklós: *A háború fogalma a keresztény erkölcstudományban*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, Stephaneum, 1942. 23–24.

³² Szalay (1942) i. m. 25.

- Amennyiben az államfő erős csapást mér a másik állam erkölcsi alapjaira, vagy ha az uralkodó becsületében tesz kárt, illetve ha a polgárokat támadja.

Amennyiben vallási jellegű a vita, úgy szerinte akkor válik jogossá a háború, ha adott országban a hithirdetőket galádul megölik, vagy ha az egész pogány nemzet meg akarna térni, de ezt a hatalom minden eszközzel akadályozza. Ilyenkor a keresztény fejedelemnek joga van háborút indítani az ártatlanok megvédése érdekében. Ám ha ilyen esetben a vétkes állam a háború megindítása előtt kártérítést ígér és békét kér, azt a keresztény fejedelem köteles elfogadni.³³ Suárez szerint:

- Semmiféle háború nem jogos, ha nincs meg a *iusta causa*.
- A háborúban a sértő megbüntetése igazságos legyen.
- A hadviselésnek vannak megengedett és tiltott eszközei.³⁴

A háború tehát nem egyszerűen „a brutális erőszak alkalmazása, nem a hódítás és más nemzetek leigázásának szolgálatában áll, hanem bírói eljárás, amelynek egyedüli célja az igazságosság rendje szerinti egyensúly helyreállítása. Ennek a még így is kegyetlen és oly sok kárt okozó szükségmegoldásnak a szeretet szellemétől kell áthatva lennie.”³⁵

Ami pedig a mai vonatkozó reflexiót illeti, Marciano Vidal szerint megvolt a háború megengedettségeivel kapcsolatban a maga értéke a klasszikus keresztény teóriának. Ám a 20. században új helyzet állt elő, amely új doktrína alkotását kívánta. Ennek alapvetését XII. Piusz pápa alkotta meg, aki 1944-ben elítélte a támadó háború minden formáját. Ezzel

„az igazságos háború hagyományosan elfogadott okait tehát leszűkítette az igazságtalan támadással szembeni védekezés lehetőségére. A jogsérelem megtorlását vagy az elrabolt javak háborús eszközökkel való visszaszerzését kizárta. [...] A jogos nemzeti önvédelmet biztosító háborúban tehát a katolikus hívő nem hivatkozhat saját lelkiismeretére a katonai szolgálat megtagadásában. A hívő keresztény lelkiismeretét csupán a hadviselés ember-séges módjának megőrzése kötelezi.”³⁶

XXIII. János pápa a *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában a teljes leszerelést úgy mutatta be, mint a béke megteremtésének egyedüli való és hathatós alternatíváját. Ugyanakkor a II. Vatikáni Zsinat egyrészt elítélte a totális háborút, az elrettentést szolgáló fegyverkezési versenyt és a tömegpusztító (ABC-) fegyverek használatát, másrészt hangsúlyozta, hogy a békét tartósan és gyümölcsözően fenntartani nem lehet a háborútól való félelemmel való riogatással. Harmadrészt nem tagadta meg az államoktól az igazságos védekezés jogát, feltéve, ha már előzetesen kimerítették a békés megegyezés lehetőségeit, végül azt állította, hogy az igazságos háború tana önmagában nem képes az emberi gyűlöletet féken tartani.³⁷

³³ Szalay (1942) i. m. 27–28.

³⁴ Dsida Elemér: Lehet-e napjainkban igazságos háborút viselni? *Katholikus Szemle*, 48. (1934), 9. 487–488.

³⁵ Szalay (1942) i. m. 29.

³⁶ Somfai Béla: Katolikus tanítás a háborúról és a békéről. *Vigilia*, 60. (1995), 5. 326–327.

³⁷ Marciano Vidal: *Manuale di etica teologica 3. Morale sociale*. Assisi, Cittadella Editrice, 1997. 991.

Egy újabb és árnyaltabb kritériumrendszer is napvilágot látott, ugyanis az Egyesült Államok katolikus püspökei 1983-ban átgondolták az igazságos háború tanát, és a következő hét ismérvet állították fel: igaz ügy fennállása, viszonylagosan igazságos, illetékes tekintély, helyes szándék, utolsó eszköz, a valószínű siker és az elérendő cél arányos (hosszabb távon is) a várható emberi, lelki, gazdasági és környezeti károkkal.³⁸

A keresztény tanításban bizonyos értelemben két pólus található, amelyeknek a hangsúlyozása bizonyos oszcillációt mutat, és a kettő egyensúlya, szintézise adja a teljes értékű látásmódot. E két pólus pedig a pacifizmus és az igazságos háború tana. Ezeket kell a körülmények figyelembevételével kellően alkalmazni. Elfogadhatatlan úgy az önfeladó behódolás és nyomában a terrorból fakadó szolgaság (a pacifizmus kizárólagosságának állítása),³⁹ mint a megsértett igazságosság mindenáron, vagyis háborús úton történő helyreállítása.⁴⁰ Ám ahhoz, hogy ez elveket helyesen lássuk és alkalmazzuk, az egyénben (különösen a vezetőkben) és a társadalomban egyaránt belső békének kell uralkodnia. Ennek a belső békének

„feltétele viszont az egyén három alkotóelemének: a váagnak, a bátorságnak s az észnek az egyensúlya. Az államok esetében e három alkotórész a gazdaság, a hadsereg s a politikai hatalom. Amikor a belső egyensúly megbomlik, így például a szegénység miatt, vagy mert a hadsereg túl erős, vagy éppen túlságosan gyenge, vagy a politikai hatalom elveszítette támaszeit, akkor mindig fennáll a külső kaland: a háború veszélye. A béke tehát e felfogás szerint csakis egyensúly eredménye lehet, egy olyan rövidebb-hosszabb ideig tartó egyensúlyé, amely súlyok és ellensúlyok rendkívül bonyolult rendszerének az eredője.”⁴¹

A háború a mai körülmények között önmagában való rossznak, és nem csak kisebb rossznak minősül, mivel ellene mond az ember értelmes és társadalmi adottságainak, hiszen a fegyverek immár szinte csak tömegpusztító eszközök. Ezért alapelv az, hogy *in se* erkölcsileg ma minden háború megengedhetetlen. Kétséget kizáróan immoralis minden olyan háborús cselekmény, amely

- a népesség és polgári célok ellen történik;
- atom-, vegyi és biológiai fegyver első bevetésével jár;
- korlátozott atomháború viselése;
- ABC-fegyverek bevetése védekező háborúban.

Erkölcsileg nem elfogadható ABC-fegyverek előállítása, birtoklása, illetve az ilyen fegyverekkel való fenyegetés a háború tényleges kirobbanásával szemben, hiszen ez inkább fenyegetés, nem pedig a feszültség oldásának eszköze.⁴² A leszerelés és a fegyverkereskedelem megszüntetése vagy legalábbis szigorú kordában tartása sokat segítené a háborús

³⁸ Boór János: Igazolható-e még a háború? *Mérleg*, 27. (1991), 1. 4–5.

³⁹ Ezt a pacifista tézist a Szentírás nem erősíti meg. Alphonso Van Kol: *Theologia moralis I.* Barcellona – Friburgi Brisgoviae – Romae – Neo-Eboraci, Herder, 1968. 763.

⁴⁰ Somfai (1995) i. m. 328.

⁴¹ Szávai János: A béke viszonylagossága (Platón, Kant, Babits, Martin du Gard). *Vigilia*, 60. (1995), 5. 343.

⁴² Vidal (1997) i. m. 994–1000.

feszültségek oldásában. A fegyverkezési verseny ugyanis az elrettentés szolgálatában áll, és erkölcsileg szintén elítélendő azért, mert veszélyt jelent, hogy újabb világégés következik be. Súlyosan igazságtalan is, mivel óriási összegek mennek el a fegyverek fejlesztésére és előállítására, miközben sok millió ember éhezik a költségei miatt.

Tévedés azt állítani, hogy gazdasági krízist okoz a fegyveripar leállítása, hiszen könnyen átállítható ez az iparág a polgári termelés szolgálatára. Esztelenség, mivel alapja a félelem (a fegyverek erejével való elrettentés) és nem a bizalom. Ezért nem képes garantálni a biztonságot, következésképpen a valódi békét. Épp ellenkezőleg, pszichésen, gazdaságilag, társadalmilag és politikailag egyaránt provokálja a még ádázabb versenyt. Mindezek miatt súlyos bűn.⁴³ A háború ezért nem *ultima ratio*, hanem csak *paenultima ratio* egy konfliktus megoldásában. Tehát nemet kell mondani a háborúra, találni vagy létesíteni kell egy nemzetközi hatóságot, amely törvényesen és az érintettek számára kötelező módon eldönti a konfliktusokat, illetve a háborús konfliktusok megelőzésére azokat az okokat kell megszüntetni, amelyek súlyosan veszélyeztetik a népek közti igazságos viszonyokat.⁴⁴

Ugyanakkor a háború *per accidens* erkölcsileg megengedhető, illetve erkölcsi ítéletet kell alkotni róla. Boda László szerint ezek az erkölcsi elvek a hagyományos háború megítélésére:

- „Nem lehet megtagadni a kormányoktól az igazságos védekezés jogát, feltéve, hogy már kimerítették a békés megegyezés minden lehetőségét.
- A természetjog, illetve emberi jogok érvényben maradnak az ilyen háború esetén is.
- A hadviselésre vonatkozó nemzetközi egyezmények a polgári lakosság kímélését szigorúan előírják, a kínzó fegyverek alkalmazását tilalmazzák, a sebesültek és foglyok iránti emberséges bánásmódot követelik meg (kínzás tilalma!).”⁴⁵

Bernhard Häring miközben átgondolta az új helyzet fényében a klasszikus katolikus tanítást, tíz elvet fogalmazott meg a háború erkölcsileg megengedett viselésének eldöntéséhez:

- A háborúnak mindig a politika legvégső, utolsó eszközének kell lennie, amelyet csak akkor szabad alkalmazni, ha minden emberileg megtehetőt és elviselhetőt megkíséreltek a vita elsimítására.
- Amíg a háború veszélye fennáll, és nincs illetékes és megfelelő hatalommal ellátott nemzetközi tekintély, addig elvileg nem szabad megtagadni az államtól a hadviselés jogát, természetesen csak mint a legvégső jogos önvédelem eszközét, ha a maga pusztasága léte vagy az emberhez méltó élet igazságos védelmezéséről van szó egy jogtalan támadóval szemben.
- A támadó jellegű háború tulajdonképpen értelemben sohasem megengedett, és erkölcstelennek kell tekinteni.
- A felettes hatóságnak és a társadalom minden tagjának éberen őrködni kell afelett, hogy a katonaság vagy egyéb hívatatlan személyek ne a saját maguk szakállára

⁴³ Vidal (1997) i. m. 1002–1004.

⁴⁴ Vidal (1997) i. m. 1015.

⁴⁵ Boda László: *Emberré lenni, vagy birtokolni?* Budapest, Szent István Társulat, 1991. 115.

kezdjenek háborút, vagy nehogy annak kirobbantásán ügyködjenek. Ez különösen elmondható a fegyverkezési ipar egyes mesterkedéseiről.

- A háborúhoz való jog az önvédelem joga. Háborút sohasem szabad bosszúból viselni.
- A háborúnak nemcsak alapjában kell igazságosnak lennie, hanem igazságosnak és mértéktartónak kell lennie egész lefolyásában.
- Egy állam kormánya sohasem dönthet a háború mellett, ha kétség merül fel a háború jogosságával és szükségszerűségével kapcsolatban.
- Egy háborúnak nukleáris (tömegpusztító) fegyverekkel történő kirobbantását minden körülmények között nagyon súlyos bűncselekménynek kell tekinteni.
- A háború minden joga felett ott áll a szeretet nagy parancsa, amely érvényben van az állam ellenségével szemben is. A gyűlöletet sugalló beszédek és a háborús uszítások nagyon súlyos bűnök.
- A nemzetközi politikának mindent meg kell tennie azért, hogy megteremtse egy lehetőleg tartós békeszervezetet, éspedig a gazdaságilag és hatalmilag gyenge népek védelmére azáltal, hogy kiküszöböli a győztes és legyőzött népek egyenlőtlen jogait, hogy igazi nemzetközi orgánust állít fel a rendezésre (döntőbírók), hogy kötelező érvényű nemzetközi megállapodásokat köt a fegyverkezés korlátozásáról és a kegyetlen háborús módszerek és fegyverek megszüntetéséről.⁴⁶

A történelmi áttekintésből látszik, hogy a katolikus doktrína magva nem változik, ám a történelmi konstellációnak megfelelően új és új dimenzióit bontja ki. Az új társadalmi és történelmi helyzet problémáira való reflexió mintegy felszínre hozza az addig implicit állapotban lévő állásfoglalást.

A háború lehet-e ma és a jövőben igazságos és igazságtalan?

Bár az előző fejezetben a háború viselésére vonatkozó erkölcsi elvek egyértelművé teszik, hogy a keresztény bölcsélet szerint igen szigorú feltételek mellett megengedett (tehát nem szükségképpen kötelező) lehet a háború viselése, mégis erős a pacifisták tábora, illetve a tömegpusztító fegyverekre hivatkozva több gondolkodó eleve igazságtalannak minősít minden háborús cselekményt. Ezért gondoljuk át ismét kissé alaposabban ezt a problémát.

Tudjuk, hogy minden háború tulajdonképpen a gazdagság és a hatalom újraelosztásának kísérlete, ami hozhat igazságosabb elosztási és uralmi viszonyokat, de rosszabbakat is. A gazdagság és a hatalom újraelosztása ugyanakkor sokféleképpen történhet: fosztogatás, az ellenség megélhetési forrásainak tönkretétele, az ellenséges területen élők munkájának kizsákmányolása útján.⁴⁷

⁴⁶ Bernhard Häring: *Krisztus törvénye III.* Róma–Budapest–Pannonhalma, Bencés, 1998. 142–149.

⁴⁷ Heller Ágnes: *Az igazságosságon túl.* Budapest, Gondolat, 1990. 233.

A háborút önmagában észszerűtlen konfliktuskezelési módként értékeljük, ezért erkölcsi alapmegítélése az, hogy tilos, vagyis meg nem engedett.⁴⁸ A háború attól függően megengedett erkölcsi szempontból, hogy bűnös-e, vagy sem. Fizikai szempontból mindig rossz.⁴⁹ Sőt, az erkölcsileg megengedettnek minősülő háború olykor jogos is lehet, ha azt az igazságosság rendje mintegy követeli.⁵⁰

Mégis meg kell hagynunk a különbségtétel – igazságos vagy igazságtalan, megengedett vagy tilos – létjogosultságát, hiszen a háborús cselekményeket akár előzetesen, akár közben vagy éppen utólagosan igazolni kell, vagyis óhatatlanul erkölcsi ítéletet alkotunk róla.⁵¹ Ez csak két kategóriát ismer: a (tervezett, folyó vagy lefolytatott) háborús cselekmény igazságos-e, vagy nem. Morálisan kizárólag a védekező háborúkat tekinthetjük bizonyos feltételek mellett jogosnak. Célját tekintve lehet egy háború:

- támadó: amikor egy állam vélt vagy valódi jogok érvényesítése végett indít háborút;
- védekező: ha egy államot jogtalanul megtámadnak és az védekezik;
- megelőző támadás: a védekező háborúnak az a fajtája, amikor az egyik fél vélt vagy valós fenyegetés hatására háborút indít.⁵²

Nincs megengedve a háború akkor sem, ha igazságos békéhez nem vezethet, és elveszíti legitimitását akkor is, ha az erkölcsi rendet nem tudja helyreállítani, például ha olyan erkölcsi és anyagi romlást és gyűlölködést von maga után, hogy azt az egész civilizáció (ember és környezet) súlyosan megsínyli. E tekintetben úgy tűnik, hogy manapság – a mai technika mellett – aligha lehet igazságos egy háború, legalábbis a támadó háború. Ezért minősítetten figyelni kell azokra az okokra, amelyek háborús konfliktusok magvát vetik el, és időben el kell távolítani azokat az akadályokat, amelyek a konfliktus eszkalálódásához vezethetnek.⁵³

Egy háború igazságos vagy igazságtalan (jogos vagy jogtalan) voltát ma is a legtárgyilagosabban a keresztény etikára támaszkodó természetjogtan alapján tudjuk megállapítani.⁵⁴

⁴⁸ Severino Visintainer: *Legittima difesa*. In Leandro Rossi – Ambrogio Valsecchi (szerk.): *Dizionario enciclopedia di teologia morale*. Roma, Edizione Paoline, 1974. 546.

⁴⁹ Megjegyezzük, hogy a közgazdászok és a politológusok beszélnek teremtő rombolásról, ami többnyire háborúkhoz kapcsolódik. Ám ez nem szükségszerű, hiszen békés körülmények közt is lehet döntést hozni arról, hogy mely politikai (hatalmi), társadalmi vagy ipari és mezőgazdasági struktúrák váltak korszerűtlenné, károsakká, és ezért le kell bontani, át kell alakítani azokat. Daron Acemoglu – James A. Robinson: *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. Budapest, HVG Könyvek, 2013. 88.

⁵⁰ Szalay (1942) i. m. 10, 12.

⁵¹ Balázs Zoltán: *Háború és morál. Vigília*, 80. (2015), 5. 350–358; különösen 356–358.

⁵² Jámbor Tamás: *Bellum Iustum*. Az igazságos háború fogalmának értelmezése a bibliai alapoktól a huszadik század elejéig. In Hermann István – Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Corde aperto. Tanulmányok Kredics László 80. születésnapjára*. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém Megyei Levéltár, 2012. 97.

⁵³ Dsida (1934) i. m. 490–491.

⁵⁴ Balázs (2015) i. m. 358.

A jogos háború viselésének alapja: a megtorló igazságosság

A súlyos és tartós igazságtalanság nem tűrendő sem a társadalmakon belül, sem pedig a társadalmak között. Az ember normakövető lény, értelmes természetének köszönhetően csoportjában a normahierarchia elve érvényesül. Ennek a súlyos és tartós megsértése vezet konfliktusokhoz, akár háborúhoz. A helyes norma tükrözi a viszonyok igazságosságát, a norma súlyos és tartós megsértése pedig igazságtalansághoz vezet. A megsértett igazságot tehát helyre kell állítani, ezt teszi a megtorló igazságosság alkalmazása a bíró részéről. Ez a béke helyreállításának eszköze is, hiszen másik célja éppen az, hogy megértesse a legyőzött ellenséggel azt, hogy rászolgált a büntetésre, és hogy a jövőben ne legyen igazságtalan. A megtorló igazságosságot így határozhatjuk meg: „Valamely bűnnek büntetés jellegű rosszal való sújtás. E megtorlás tárgya lehet mindaz a rossz, mely alkalmas a bűnös megbüntetésére.”⁵⁵

A megtorló igazságosság gyakorlása akkor erény, tehát készség a jóra, ha úgy gyakorolják, hogy megvan a méltányosság és az egyensúly az elkövetett jogsértés és a vele szemben kiszabott büntetés között. Akárcsak a háború mérlegelése és megindítása, úgy a megtorló igazságosság alkalmazása is egyfajta bírói tevékenység, amely az államot megilleti, ha a létére és szabad működésére káros nemcsak belső, de külső ellenséget el akarja űzni. Mármost a megtorló igazságosság erényének gyakorlásakor az a fő probléma, hogy „mikor kell a szorosan vett jogért küzdeni és a sértést megtorolni és mikor kell inkább a megbocsátást gyakorolni”.⁵⁶ Nehéz erre a kérdésre elvi választ adni, de a helyes válasz talán így hangzik: ha a vétkessel szembeni megbocsátásra hajlás a javára válik.

A háborúhoz való folyamodás helyes megítéléséhez ezen kívül három szempont figyelembevétele szükséges:

- A fegyveres harc önmagában kegyetlen konfliktuskezelési mód, akár az emberáldozat, akár a civilizáció javainak rombolása miatt.
- A háborúnak általában kétes a kimenetele, bár az erősebb le szokta győzni a katonailag gyengébbet (akkor is, ha a gyengébb fél visel igazságos háborút). Az erő önmagában nem lehet az igazságosság és a jog forrása.
- A háborút indító fél a saját ügyében lesz bírónak, ami megnehezíti a tárgyilagos ítéletalkotást.

Összességében minden jelen és jövő háború jogosságának megállapítása okán meg kell tartani az erkölcsileg megalapozott jogos háború doktrínájáról szóló keresztény tanítást. Ennek hiányában sohasem lehet eldönteni tárgyilagosan, hogy ki volt az agresszor, és ki viselt jogosan háborút. Akkor tényleg csak a győztesek ítélete marad. Ezért a katolikus egyháznak mindig feladata marad, hogy egyrészt erkölcsi ítéletet mondjon egy háborúról, illetve hogy a „helyes és józan békemozgalmat pártolja és támogassa”.⁵⁷

⁵⁵ Szalay (1942) i. m. 43.

⁵⁶ Szalay (1942) i. m. 45.

⁵⁷ Szalay (1942) i. m. 48.

Az igazságos háború (keresztény) tanának, illetve egyes elemeinek maradandó érvénye

Mivel a nemzetközi jog helyes érvényesítése ma is nehézségekbe ütközik, akár ilyen jog pozitív előírásainak megalkotása, akár pedig végrehajtásának tekintetében (nincs elég ereje a megtorlásra, sem elég hatalma az elrettentésre), ezért a háborús konfliktusok főleg erkölcsi igazolhatósága ismét előtérbe került.⁵⁸ Nincs tehát ma sem olyan nemzetek feletti bíróság, amely jogszerű ítéletet és végrehajtható ítéletet hozna egy háború jogszerűségéről. Legalábbis a nagyhatalmak nem szokták egy ilyen ítélet tartalmát figyelembe venni. Másrészt a háborút indítónak önmaga és népe előtt legalább erkölcsileg igazolnia kell kockázatos döntése megalapozottságát. Ugyancsak ilyen etikai természetű érveket vonultatnak fel a háború pacifista ellenzői, illetve a katonai erővel történő visszaélések leleplezői.

Az igazságos háború elméletei és képviselőik

„a békét többre becsülik a háborúnál. Híveik ezért vallják, hogy minden háború (békebontás) erőteljes igazolásra szorul. Ezek az emberek valójában felsorolják mindazokat a helyzeteket, amelyekben igazolt hadat viselni. Az igazoló körülmények közül általában kizárják a csupán a föld, a gazdagság vagy a lakosság újrafelosztását célzó műveleteket. Ugyanígy a hittérítést is. Nem tekintik igazágtalan helyzetnek vagy gyakorlatnak gazdag földek birtoklását, sem más istenek imádását. Ezért azok az elvek, amelyek alapján szerintük el lehet dönteni egy adott háború igazságos vagy igazágtalan voltát, modern és racionális elvek.”⁵⁹

Az igazságos háború elméletei ugyanakkor nem törvényesítik a háborúkat, hanem inkább csak a megengedettséget támasztják alá. Ám a jobb jövő záloga: csak igazságos háborút viselni, és pedig azért, mert ez az „első és szükséges lépés a szabadság és az életesélyek egyenlőségére alapozott világbéke felé vezető úton”.⁶⁰

Az erkölcsileg igazolható háború doktrínája alapvetően három területet foglal magába:

- *jus ad bellum*: a háború indításának a jogát;
- *jus in bello*: a háború során betartandó normákat;
- *jus post bellum*: a háború befejezése utáni körülmények rendezésének elveit.

Ezek a területek magukba foglalják a háborúba lépés tekintetében azokat a végső okokat, amelyeket csak háború indításával lehet immár orvosolni: a háború során az emberséges bánásmódot és a háború végével az igazságos béke kötésének az ismérveit.⁶¹

⁵⁸ Ujházi Lóránd: Az „igazságos háború tan” elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál. In Göcze István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 21–41.

⁵⁹ Heller (1990) i. m. 235.

⁶⁰ Heller (1990) i. m. 240.

⁶¹ Ujházi (2017) i. m. 21–41. Megjegyezzük, hogy a háborúban és a háború utáni viselkedést főleg a katonai gondolkodás és erkölcs meghatározó módon alakítja, hiszen az erőszak hatalmának humánus vagy antihumánus gyakorlásáról van szó. Erről részletesebben lásd Harai Dénes: *Érték, teljesítmény, siker*,

Az igazságos háború viselésének – *jus ad bellum* – Heller Ágnes szerint hat ismérve van, amelyből négy abszolút, kettő pedig feltételes jellegű. A négy abszolút feltétel így hangzik:

1. „Ha egy államot az érvényes szerződést vagy paktumot megszegve támad meg egy másik állam, amely ezt a szerződést nem kényszer alatt írta alá, akkor a háború a megtámadott részéről abszolút igazságos.
2. Ha egy államot anélkül támadnak meg, hogy provokálna, vagy ha a provokációra békés eszközökkel is válaszolni lehetett volna, de a támadó nemzet elvetette vagy kihasználatlanul hagyta az ilyen eszközöket, akkor a megtámadott részéről a háború abszolút igazságos.
3. Ha valamely nemzetállam szuverenitását ellenségei nem ismerik el, s ezért ennek az államnak a pusztá fennmaradását – s polgárainak életét és szabadságát – is állandó veszély fenyegeti, vagy ha az állam szuverenitását elismerik ugyan, de polgárai létét és szabadságát potenciális vagy tényleges népirtó ellenség fenyegeti, akkor a fenyegetett nemzetállamnak joga van háborút viselni. Ilyen ellenséggel szemben háborúzni teljesen igazságos, még akkor is, ha a fenyegetett állam a támadó.
4. Ha valamely egykor szuverén államot kényszer alatt megfosztanak szuverenitásától, s az annak visszanyerése érdekében háborút indít ellensége ellen, akkor a szuverenitásától megfosztott állam részéről a háború abszolút igazságos. A fenti négy esetben az igazságos háborút viselő ország szövetségesei is igazságos háborút viselnek, feltéve, hogy nem keresnek más előnyt, mint az igazságos ügy sikeres védelmét.”⁶²

Az igazságos háború viselésének feltételes ismérvei az alábbiak: „A háborúk két típusa tartozik ebbe a kategóriába: a) azok, amelyeket azért vívnak, hogy egy korábbi háborúban elvesztett területet nyerjenek vissza és b) az úgynevezett felszabadító háborúk.”⁶³ Természetesen

„valamely rendszer önkényuralmi, zsarnoki és diktatórikus jellege önmagában még nem elég ahhoz, hogy igazolja az ellene irányuló külső fegyveres akciót. Ilyen esetben igazságos háborús ügynek csak azt lehet elfogadni, ha népirtással fenyegetett emberek egész tömegét kell megmenteni. A *jus ad bellum* azonban igencsak viszonylagossá válik, ha a hadviselő fél a mentésen kívül egyidejűleg más – akár területi, akár ideológiai – célokat is követ.”⁶⁴

A *jus ad bellum justum gerendum* nélkül egyetlen országnak sem szabad háborút indítania vagy háborúban részt vállalnia.

Ami pedig a *jus in bello* viselkedés igazságosságát illeti, a neves szerző példálózó jelleggel az alábbiakat sorolja fel: a polgári lakosság zaklatása, a nem harcolók szándékos

tanulmányok, esszék a katonapedagógia, katonai antropológia köréből. Budapest, Zrínyi, 2013. 315–372, 207–276.

⁶² Heller (1990) i. m. 241.

⁶³ Heller (1990) i. m. 241–242.

⁶⁴ Heller (1990) i. m. 242–243.

áldozatul dobása, a semlegesség megsértése, városok kifosztása, nők meggyalázása,⁶⁵ védtelenek legyilkolása (köztük olyan katonáké, akik megadták magukat), megrongált vagy tönkretett hajók legénységének sorsára hagyása, embertelen fegyverek használata, előzetes figyelmeztetés nélküli támadás és hasonló. Megjegyzi, hogy „ha a háború igazságos ügyért kezdődik, a *jus in bello* kisebb megszegései nem szüntetik meg ezt a kezdeti igazságosságot”.⁶⁶

Végül lássuk a *jus post bellum*, vagyis az igazságos béke kérdését. Ennek is igazságosnak kell lennie, hisz a béke az igazságosság gyümölcse.⁶⁷ A háború utáni béke „csak akkor lehet igazságos, ha a győztes fél igazságos háborút vívott. Az agresszorok által megnyert háborúk elvileg nem végződhetnek igazságos békével.”⁶⁸

A győztes tehát a legyőzött ellenfél bírāja, aki jogosult jóvátételt venni akkor is, ha ennek mértékét maga a győztes szabja meg, annak ellenére, hogy *nemo iudex in causa propria*, illetve senki sem rosszindulatú bírāja önmagának, mivel nincs a győztes felett másik hatalom, hacsak nem az úgynevezett természetes jogrend előírásai. Ennek elismerése és normáinak betartása adja az erősek a győzők kezébe önkorlátozásuk, vagyis igazságosságuk kulcsát. Éppen ezért ma az objektív, természetes erkölcs és az igazságosság problémája és helyes megoldása minden korábbi kornál aktuálisabb, nélküle a civilizációnk önmagát pusztítja el.⁶⁹

Az utókornak is kötelessége, hogy erkölcsi ítéletet mondjon egy háború megalapozottságáról. Ez az erkölcsi ítélet jelzi az igazsággal való szembesítést, és ezzel egyrészt elítéljék (hovatarozástól, rokonszenvtől, ideológiai vagy kulturális preconcepciótól függetlenül) az igazságtalan háborút és kirobbanásának felelőseit.⁷⁰ Másrészt mintegy elejét próbálják venni a mindenkori jelenben vagy jövőben kialakuló katonai konfliktusnak. Ebben az értelemben a háború erkölcsi megítélése tanítói, prófétai dimenziót kap.⁷¹ Annak ellenére fontos az igazságos háború kritériumainak konfrontálása egy adott háború eseményeivel, nyomában egy ilyen erkölcsi ítélet kimondásával, ha ez ma sincsen különösebb hatással a hadakozó felekre.

A béke lehetősége

A béke szó igen gazdag tartalmú. Jelentheti az erőszaknélküliséget, vagyis a háború hiányát, a népek közti derűs egymás mellettélést, a társadalomban a stabil és kiegyensúlyozott,

⁶⁵ Arra is ismerünk példát, amikor férfiakat aláznak meg, nem csak nőket. Például az Abu Ghraib-i börtönben történtek – meztelenre vetkőztetett, női börtönőrök által gúnyolt férfi hadifoglyok.

⁶⁶ Heller (1990) i. m. 243–244. Hasonló megfontolásokat találunk: Häring (1981) i. m. 499.

⁶⁷ Ferminio Poggiaspalla: *Bellum*. In Pietro Palazzini (szerk.): *Dictionarium morale et canonicum I*. Roma, Officium Libri Catholici, 1962. 425.

⁶⁸ Heller (1990) i. m. 245.

⁶⁹ Erdő Péter: *Erkölcs egy bonyolult világban. Háború, tudomány, kereszténység*. In *Történelmi és európai dilemmák a 21. század elején*. Erdő Péter, Joseph Ratzinger írásai. Budapest, Pázmány Egyetemi Kiadó, 2006. 7–9.

⁷⁰ Heller (1990) i. m. 240, 246, 248.

⁷¹ Ujházi (2017) i. m. 27.

tehát igazságos viszonyokat, amelyek lehetővé teszik az egyesek és a különböző társadalmi csoportok számára az életet, vagyis a szabadságot és a boldogulást.⁷² Beszélnek továbbá a szerzők Észak és Dél közti békéről, fegyverekkel őrzött békéről, diplomáciai és politikai békéről. Ez utóbbiak a párbeszédet célozzák és megegyezésre törekszenek, és ha így sikerül kompromisszumra jutni, akkor a béke kultúráját műveljük.⁷³

E rövid leírásból úgy tűnik, hogy csakúgy, mint a boldogságra, a békére sem lehet közvetlenül törekedni, hanem azt meg is kell találni, és egyfajta ajándékként adatik egyeseknek és a népeknek. A fő feladat tehát az igazságos viszonyok kiépítése és fenn-tartása országokon belül és közöttük egyaránt. Ennek biztosítéka az egyház által tanított természetjog egészének organikus érvényesítése. E nagy küzdelem gyümölcse, mintegy ajándéka a béke.

Természetesen a békét sem szabad idealizálni, hiszen az úgynevezett tartós békének is megvannak a maga veszélyei és fonákosságai. A történelmi tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy „az emberek, ha sokáig jól megy a soruk, elbizakodnak, túlságosan megszeretik a földi javakat, elmerülnek a testi élvezetekben”.⁷⁴

Az emberek, népek közti konfliktusok megelőzésére meg kell tehát teremteni a társadalmak normális működését, amit „az tesz lehetővé, hogy a szabálydominanciák szocializálása már a korai gyermekkorban megtörténik”.⁷⁵

Mivel a háború a legsúlyosabb csapás az egyes ember és a társadalom életében egyaránt, ezért kell a békére törekedni, annak feltételeit előmozdítani. E célból jött létre a békemozgalom. A keresztény bölcelet békeszemlélete és békére törekvésének elvei nem pacifisták. A keresztény felfogásban a pacifizmus ugyanis nemzettaadó irányzat, amely a nemzetek létjogát egyrészt tagadja, másrészt párt-, osztály- és testvérháborút hirdet. Ugyancsak különbözik a keresztény békemozgalom a szentimentalizmustól is, amely még a jogos önvédő háborút is megengedhetetlennek tekinti. A katolikus egyház közvetlenül nem vesz részt a béke megvalósításának politikai útjában, ezt alapvetően az állampolgárookra, a keresztény állampolgárookra bízta. Belátja, hogy az erkölcsi és a szellemi eszközök szükségesek, de nem elégségesek a béke biztosítására. Ezért elismeri a politikai út jogosságát, amelynek törekvése arra irányul, hogy bel- és külpolitikai téren egyaránt komoly változások történjenek.⁷⁶

⁷² Luigi Spallacci: Pace. In Leandro Rossi – Ambrogio Valsecchi (szerk.): *Dizionario enciclopedico di teologia morale*. Roma, Edizione Paoline, 1974. 706–707.

⁷³ Giuseppe Mattai: Pace e pacifismo. In Francesco Compagnoni – Giannino Piana – Salvatore Privitera (szerk.): *Nuovo dizionario di teologia morale*. Cinisello Balsamo, San Paolo Edizioni, 1999. 873.

⁷⁴ Jehlicska (1916) i. m. 274.

⁷⁵ Csányi Vilmos: *Az emberi természet – Humánológia*. Budapest, Akadémiai, 1999. 183–193.

⁷⁶ D. P. (1931) i. m. 175.

A tartós béke záloga: a természetjog integrális érvényre juttatása – az igazi humanizmus kultúrája⁷⁷

A béke rendjét meg kell teremteni, és ezt Horváth Barna nyomán úgy határozhatjuk meg, hogy a béke rendje egy társadalomban a gazdasági, a hatalmi, az erkölcsi és a vallási rendnek a következménye, amely a társadalmi küzdelmek, feszültségek rendezettségét és korlátok közé szorítottságát biztosítja. A káoszból kozmosz lesz, vagyis a létért való küzdelem szabályozott küzdelemmé, illetve békés versennyé, sőt kölcsönös együttműködéssé válik.⁷⁸ E humanizáló tevékenységben oroszlánrésze van a jognak, hiszen azt a célt szolgálja, hogy a harcot észszerű korlátok közé szorítsa, vagyis enyhítse, békés küzdelemmé, versennyé, termékeny kooperációvá alakítsa.⁷⁹ Ezért is kell beszélnünk a teljes természetjog érvényesítéséről mint a tartós béke feltételéről. Dialektikus a kapcsolat egyén és társadalom között. Ez azt jelenti, hogy az egyén magatartása (igazságossága), normakövetése, normaalkotása hat a társadalomra, és fordítva, a rendezett (igazságos) társadalmi viszonyok visszahatnak az egyén fejlődésére, magatartáskultúrájára. Ha a helyes jog alkotását tekintjük, akkor az alkotó egyéné a főszerep, ám ha a társadalom jelenét és jövőjét vizsgáljuk, akkor a rendezett társadalmi viszonyok prioritását kell megállapítanunk. Ezért a tartós béke záloga az ép társadalmi viszonyok biztosítása, akár a megengedett kényszer alkalmazásával szerezhető is érvény ennek.

A béke egyetemes érték és megteremtése egyetemes feladata az egyes embernek, az egyes népeknek és államoknak. Nem pusztán „a háborútól való tartózkodás, és nem is az ellenséges erők valamiféle stabil egyensúlya, hanem az emberi személy helyes szemléletére alapozódik, és az igazságosságra és a szeretetre épülő rend megteremtését követeli”.⁸⁰ A béke negatív értelemben a háború, az erőszak és a terror tartós hiánya. Pozitív dimenziójában a szabadságnak igazságos és stabil rendje, amely az emberek és a népek számára egzisztenciális biztonságot és a tökéletesedés valós lehetőségét garantálja.⁸¹

Ez lenne a teljes természetjog kellő érvényre juttatása abban az értelemben, ahogyan azt a katolikus egyház értelmezi. Melyek lennének ezek a természetjogi elvek? A természetjog lényege szerint nemzetek feletti, vagyis nemzetek közti, egyetemes jellegű jogrend.⁸² Ezek az elvek nagy vonalakban – hierarchikus sorrend nélkül – az alábbiak:

- Minden államnak egy a méltósága, amiért az alapvető jogok és kötelességek tekintetében egymással egyenlők, míg szerzett jogaik (keletkezésük, berendezkedésük, történetük, gazdagságuk, képzettségük és hatalmuk) alapján jelentősen különbözhetnek. Az államok a béke fenntartása, vagyis a civilizáció és a kultúra áldásaiban való hatékonyabb részesedés végett szabadon szövetségekbe tömörülhetnek, illetve onnan ismét szabadon távozhatnak.

⁷⁷ Jacques Maritain: *Az igazi humanizmus*. Budapest, Szent István Társulat, 1996.

⁷⁸ Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004. 23.

⁷⁹ Horváth (2004) i. m. 38.

⁸⁰ Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa 2007, 247.

⁸¹ Karl-Heinz Peschke: *Christliche Ethik. Spezielle Moraltheologie*. Trier, Paulinus, 1995. 654.

⁸² Cathrein Győző: *Erkölcshölcsélet II*. Temesvár, Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtó, 1901. 671.

- Minden népnek joga van az élethez, a megélhetését biztosító területhez. A népeket nemcsak a jog, hanem a testvéri szeretet kötelékei fűzik szolidáris egységbe.
- A népek, államok érintkezésében is érvényes az ezüst- és az aranyszabály. Ennek megfelelően kötelesek a tisztas önmérsékletre.
- Szükség esetén a szomszéd államok kötelesek elsősorban segíteni. Ha nincs ilyen szükséghelyzet, akkor a be nem avatkozás az alapelv.
- A szuverén államoknak alapjogai az önfenntartás és a szabad fejlődés joga és kötelessége.⁸³
- Minden államnak joga van a tartós békéhez, illetve önmaga megvédéséhez, és ezért joga igazságos háború viselése, ha ennek a feltételei adottak és a békés rendezés minden lehetőségét kimerítették.
- A háború nem jog nélküli állapot, hanem az előírt hadijog alapján kell viselni. Tehát jogtalan a polgári lakosság háborús cselekményekbe történő bevonása, illetve háborús célpontoknak tekintése.
- A népek vagy államok polgárainak kötelességük a személyi érettségre törekvés; ehhez joguk van az ép szocializációra, nevelésre és igazságos társadalmi viszonyokra.
- A népek egymáson belüli és egymás közti érintkezésükben ugyanazon igazságmodellt (mértéket, mércét) kötelesek alkalmazni. A versenynek szabályozottnak kell lennie, vagyis mindenkire ugyanazok a szabályok érvényesek.
- Tilos a kultúra, a hatalom vagy a vallás erőszakos terjesztése.

Az egyház a maga társadalmi tanításának elveivel, amely a természetjog (az emberi jogok) teljes spektrumát átfogja, a „legtökéletesebb békeintézmény, mert a lelkiismeretre hat. A diplomácia örögi mestersége azért idézett fel annyi háborút, mert a diplomaták ezt a krisztusi szellemet nem ismerik. Ha az államok elfogadják az elemi katekizmus alaptételeit, nem lesz soha háború.”⁸⁴

Alapvető feltétele a békének az igazságosság helyreállítása, a kellő kárpótlás is. A béke megszilárdításának további feltétele a kölcsönös megbocsátás és kiengesztelődés, a korábban elszenvedett sérelmek feledése, vagy ha ez nem lehetséges, akkor a múlt tényeinek az elfogadása és a békülékeny lelkület ápolása.

Sok állam él egymás mellett, egymásért és egymás ellen. Mármost miképpen lehetne életüket békében megőrizni, mindegyik arányos prosperitásával? Erre alapvetően két modellt kínál a történelem. Az egyik a birodalomeszme, amely magába olvasztja a meghódított népeket és államokat, törölve ezzel kellő szabadságukat, létjogukat. Ez egy hódító és elnyomó ideológia, nyomában az állandó konfliktusokkal. Látszattá degradálja akár a szabadságot, akár pedig a közösséget. Kíméletlenül, sokszor fondorlatosan uniformizál, vagyis egy ilyen uralomban a pluralitás és a helyesen értett pluralizmus illúzió. A másik eszme a keresztény állameszme, vagyis Krisztus nemzetek feletti királyságának eszméje

⁸³ Cathrein (1901) i. m. 674–676.

⁸⁴ Ackermann Kálmán: Az Egyház és a béke. *Religio*, 74. (1915). 318.

és eszménye.⁸⁵ Az egyes államok a maguk területén szuverének, ám együtt kell működniük, és ennek érdekében egy felsőbb hatalmi fórumot kell alkotniuk vagy elismerniük (ez valamiképpen adott, bár torz módon, a birodalomeszmében). Természetjogi elv, hogy az egyes államok is kötelesek az egész emberiség közjává megalkotni, védeni és érvényesíteni *bonum commune universale hominum*. Ez következik abból, hogy a népek egy nagy családot alkotnak, ezért a javaknak egyetemes rendeltetése van. Ez a magasabb instancia, mint utaltunk rá, immanens módon és erőszakosan létezik a birodalmakban. Ám ez a birodalomeszme végső soron destruktív, nem tükrözi kellően az emberi természet igényeit. Krisztus ellenben természetfeletti módon egyesíti a népeket és az államokat úgy, hogy azok megtartják legitim szuverenitásukat. A keresztény állam pedig önmagában képes és kész a természetjog teljességének érvényesítésére, tehát békességes időszak várható tőle akár *ad intra*, akár pedig *ad extra*.⁸⁶ Mindkét felfogás messianisztikus.

Míg a birodalomeszme a politikai megváltásra, végeredményben az önmegváltásra (gőgre és gyűlöletre, vagyis egy nép, hatalmi elit felsőbbrendűségébe vetett hitre) épít, és evilági világbirodalmat épít erőszakosan,⁸⁷ addig a Krisztus által hozott messiási eszme etikai jellegű, személyes megtérésen és természetfeletti hite által érvényesül. Ez nem eltörölni jött se a múltat, se a nemzeteket, hanem megnemesíteni, és egymással valóban szolidárisá, testvériessé kívánja tenni a népeket. Az erősebb állam nem érezteti erejét vagy felsőbbrendűségét, hanem védi és magához emeli szeretettel a kisebb és fejletlenebb népeket. Krisztus nemzetek feletti királysága önmagában szabad utat enged az államok közötti szövetségeknek, netán az egyesült államok formációnak is. Ezek a formációk önmagukban nem törlik, de kifejezhetik a Krisztus királyi uralma alá tartozást.

Megállapíthatjuk, hogy az önmagukban egy méltóságú államok egymás közti viszonya is alávetett az erkölcsi – és azt érvényesítő jogi – értékrendnek. Vagyis ez

„sem lehet egyszerűen az önkény és erőszak normálisan háborús és legfeljebb kivételesen beálló labilis egyensúlyának békés állapota; hanem igenis, az egyes nemzeteknek és államoknak egymással szemben békés megértés és lehetőleg együttműködés az erkölcsi kötelességük; ennek tartós megsértése, akár erőszakos és igazságtalan elnyomással, akár állandó háborúskodással, a nemzetek és államok általános pusztulására vezethet. [...] Egy-egy háború lehet elkerülhetetlen életjelenség, sőt találunk erkölcsileg jogos és értékes háborút is, és a háború új élet, új lendület, új kezdés és fejlődés megindítója vagy kiváltója is lehet: de általában nem a háború, hanem a béke az emberi élet rendes alakja, és az erkölcstelen, valamint állandósított háború pusztulásra, nem pedig életnövekedésre vezet. Mindebből nyilvánvaló a nemzetek és államaik között fennálló életvonatkozások általában békés rendezésének szükségessége: ez vezet a nemzetközi jog kialakulására, amelynek vannak ugyan bőven nemzetközileg alkotott tételes szabályai, de legfőbb tar-

⁸⁵ Ezek létéről és történelmi megvalósulásukról bővebben lásd Gajzágó László: *A háború és béke joga*. Budapest, Stephaneum, 1942.

⁸⁶ Ivánka Endre: *Sacrum imperium és rex christianus*. A középkor politikai világképének szakrális háttere. *Theologia*, 7. (1940). 37–46.

⁸⁷ Hogy eddig mit produkált ez a torz messiási hatalom a maga kommunista válfajában, arról bővebben lásd Marcel van Hamersveld – Michiel Klinkhamer: *Könyörtelen messianizmus. A kommunizmus követői és áldozatai*. Budapest, Kairosz, s. a. Tüstént megjegyezzük, hogy a globális tőke könyörtelensége sem kisebb ennél, és úgy sejtjük, hogy századunkban fogja megmutatni igazi vérengző természetét.

talma és legerősebb garanciája mégis az erkölcsi értékrendben gyökerező természetes jog; mert magasabb ítélő és kényszerítő emberi fórum híján, az egyes nemzetek és államok pusztán szerződésszerű nemzetközi jogszabályokon könnyen túlteszik magukat. [...]”⁸⁸

Természetesen egy ilyen világállam sem

„szüntetheti meg az emberi szempontból szükséges és értékes nemzeteket és államaikat, csupán erkölcsileg hamis szuverenitási, mindenhatósági igényeiket korlátozza és valamennyit harmonizálva erősíti és fejlődésében előrelendíti. [...] A nemzetfölötti állam feladatköre is körülbelül úgy alakul majd ki, mint a nemzeti államé: eleinte főleg csak békéltető, egyeztető, nemzetközi rendtartó szerv lesz, majd mind több gazdasági irányító, szociális segítő és kulturális fejlesztő feladat nyílik meg előtte, még pedig lényegében olyanok, amelyeket az egyes nemzeti államok egymagukban nem tudnak megfelelően megoldani.”⁸⁹

A szövetségi államok vagy a világállam is „csak kiterjedésében jelentenek nagyobb egységeket, de természetüknél fogva nem magasabb rendű közösségek, mint az egyes államok. Ha azt keressük, hogy mi lehet egy nemzetek fölött álló közösségnek az eszméje, akkor a hit mutat nekünk egy ilyen közösséget, amelynek megteremtésén dolgozni a népek is feladata. Ez az Isten országa, amely igazság és béke.”⁹⁰ Ez a természetfeletti és nemzetek feletti birodalom a végső egység, amelynek építésére hivatott és kötelezett az emberiség. Ez a béke igazi civilizációja.⁹¹

Összességében a háborús konfliktusok modellezhetők úgy, mint patológikus jelenségek, az igazságosság és a szeretet elleni vétkek. Az igazságosságon esett súlyos és tartós sérelem nem tolerálható, azt vissza kell állítani, a vétkest pedig büntetni kell. Ebben áll a büntető igazságosság lényege; csak ezután beszélhetünk a büntetés nevelő vagy megelőző funkciójáról.⁹²

A 20. század végére egyértelművé vált, hogy a háborúkkal kapcsolatos nemzetközi jogi szabályozás elégtelen a háborúk elkerülésére. Ma az az általános felfogás, hogy a háború alapvetően politikai kérdés, és ennek megfelelően politikai kezelést kíván. Ebből adódóan

„a törekvések [...] a haditechnikai eszközök jellegének és mértékének korlátozására, a háborúk megindításának vagy kiterjedésének megakadályozására és a konfliktus békés rendezéséhez szükséges intézményrendszer kidolgozására irányulnak. A biztosítékokat nem a jog, hanem – akár megnyugtató ez, akár nem – a nagyhatalmak belátása és akarata jelenti. A béke hatékony biztosításának az elrettentés látszik, a békés együttélés zálogának pedig a félelem. Nem tudjuk, meddig.”⁹³

⁸⁸ Brandenstein Béla: *Etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1938. 305.

⁸⁹ Brandenstein (1938) i. m. 305–307.

⁹⁰ Péterffy Gedeon: Igazságos béke (Szent Tamás és Kant). *Bölcséleti Közlemények*, 8. (1942). 68.

⁹¹ Gianmaria Polidoro: *A békesség civilizációja*. Szeged, Agapé, 2001. 34.

⁹² Ibrányi Ferenc: A megtorlás erenye. *Bölcséleti Közlemények*, 6. (1940). 104–122.

⁹³ Szabó Máté: Állam, forradalom, erőszak. In Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. (Prudentia Iuris 8). Miskolc, Bíbor, 1997. 272.

Nagy vonalakban a történelem során a béke fenntartásának két formája vált be. Az

„elsőt egyhatalmi rendszernek nevezhetjük, mikor egy nemzet fegyveres ereje örökös a béke fenntartásán. [...] Eszerint a béke nem más, mint egy állam hatalmával megteremtett benső rend, amelyet a nemzet beljoga szabályoz. Nemzetközi jog nincs, legfeljebb annyiban, amennyiben ez a beljog az idegenekkel való kapcsolatokra is kiterjed. A másik megoldási kísérlet a különböző hatalmak erejének egyensúlyi helyzetével akarta biztosítani a békét, amint ez az európai nemzetközi politikának a westfáliai béke óta alapvető tétele volt. A politika nyelvén ez a béke, a nyugalom rendje. Mindkét megoldási kísérlet mögött azonban eleven erők és a békét állandóan veszélyeztető hatalmi törekvések feszülnek.”⁹⁴

A béke tehát nagy erkölcsi feladat, és az igazságosság érényének az a nagy feladata, hogy elhárítsa az akadályokat a béke útjából, ám a teljes béke a szeretetnek a gyümölcse, akár az egyén, akár a közösség életében.⁹⁵

A béke munkálása konkrétan főleg az alábbiakat jelenti: az érett személyiség fejlesztése,⁹⁶ a jó szocializáció és nevelés feltételeinek biztosítása, a valóban jók uralma,⁹⁷ a nemzetközi igazságosság elveinek deklarálása és propagálása (egyház társadalmi tanítása), az igazi tolerancia, a szegénység lelkülete, a médiából és a közéletből az agresszív viselkedésminták kitiltása, az előítéletek kigyomlálása (tudatipar megfegyverezése), az ép világnézet és vallásos tudat ébresztése és táplálása. További kísérletek: leszereelés, ellenőrzés, a személyiség destruktív erőinek megfékezése (önzés, hiúság, bírvágy), és a jók erősítése: türelem, bátorság, jó közérkölc. A természetjogra épülő nemzetközi bíróságok, nyomásgyakorlás, embargó, diplomáciai kapcsolatok felvétele vagy megszüntetése, forrásmegvonás stb. Ám az ilyen intézkedéseknek átmenetieknek kell lenniük, és nem szabad, hogy hatásaik miatt ártatlanok kerüljenek kilátástalan helyzetbe.

A háború és a béke fogalma: a keresztény bölcselet mérlege

A filozófia feladata egyrészt abban áll, hogy valamely jelenséget tanulmányozva megfogalmazza annak lényegét, végső okait, értékét, célját és megadja a céljához vezető eszközöket és módokat. Másrészt feltárja a meghatározott jelenségre adott eddigi filozófiai reflexiókat, és azokat kritikusan felülvizsgálva kimutatja igazságértéküket, rávilágítva tévedéseikre. Így javítva és árnyalva a problématudatot és az emberi egyéni és társadalmi tudat számára egy helyesebb képet vázol, egy a dologgal kapcsolatban igazabb emberi reláció kialakításának lehetőségét adja. A filozófia tehát tudatosítja az adott jelenséggel kapcsolatos emberi állásfoglalást, világnézeti, vallási meggyőződést. Rámutatva arra is, hogy az ember kikerülhetetlenül világnézeti állásfoglalásra predesztinált lény, és ilyenén

⁹⁴ Péterffy (1942) i. m. 50–51.

⁹⁵ Péterffy (1942) i. m. 57.

⁹⁶ Peter Kreeft: *Vissza az érényhez. Hagyományos morális bölcsességgel a modern erkölcsi zűrzavarban*. Magyarszék, Sarutlan Karmelita Nővérek, 2014.

⁹⁷ Szemjon L. Frank: *A társadalom szellemi alapjai. Bevezetés a társadalomfilozófiába*. Budapest, Kairosz, 2005.

állásfoglalásában egész személyisége benne van (sejtései, következtetései, félelmei, előítéletei, vágyai, szimpátiái és antipátiái). Minden filozófiának megvan a maga igazságesszméje és -eszménye, amelyek részben kizárják és magukba foglalják a másik felfogásokat. Ezért lehet a háború filozófiája a filozófia háborújává. Ez a tény és felismerése azonban nem a végletes és végzetes relativizmus malmára hajtja a vizet, hanem annak a megsejtésére kell, hogy vezesse a töprengő embert, hogy perspektivikus a látásunk, hogy még nem készültünk el a teljes igazság feltárásával, de efelé menni csak úgy tudunk, ha feltételezzük azt, hogy az igazságnak csak egy rendje van természetben és etikumban egyaránt.

A háború és a béke kérdésében konkrétabban az a bölcelet feladata, hogy igazolja egy háború vagy béke észszerűségét vagy észszerűtlenségét. Vagyis hogy erkölcsi ítéletet alkosson akár a múltra, akár a jelenre, akár pedig a jövőre vonatkozóan – egy lefolyt, folyó vagy tervezett háborúról és békéről. Ezzel felülírja a győztesek végső szavát, ezzel az ítéletével mintegy bátorít vagy éppen helytelenít bizonyos háborús törekvéseket, illetve hozzájárul a háborúkra vonatkozó emberi tapasztalat, a vonatkozó hagyomány érleléséhez. Ennek következtében egyfajta politikai bölcsességgént funkcionál: mi módon tudjuk elkerülni a háborús konfliktusokat, indokolt-e hadat viselni, nem kellene-e inkább békét kötni. Ebben a feltáró és értékelő tevékenységben a filozófust és minden politikust vagy állampolgárt tehát egyfajta *optio philosophica fundamentalis*, vagyis a háború és a béke dolgában való legmélyebb, sokszor nem tudatos és nem is tudatosítható intuíciója, állásfoglalása vezeti. Ez az *optio fundamentalis* vezeti a háború nem bölceleti tanulmányozóját is, így a háború vagy a háborúk történetének megíróját, a háború technikai, stratégiai kitervelőjét, a háború pszichológiájának, szociológiájának, ideológiai, gazdasági előfeltételeinek, a militarizálódás okainak stb. kutatóját.

Az ember szükségképpen katonáskodó, de nem feltétlenül háborút viselő lény. Egyrészt meg kell teremtenie életfeltételeit (a paraszt archaikus alakja), másrészt védelmeznie kell megteremtett civilizációját és kultúráját (a katona archaikus alakja), harmadrészt pedig az istenség oltalma alá kell helyeznie még így is veszélyeztetett életét és az életének kibontakozását segítő közösségét egyaránt (a pap archaikus alakja).⁹⁸ Az ember ezért köteles belső erőit művelni, humanizálni, a benne ébredő rosszat ártalmatlanná tenni.⁹⁹ Ebben áll a szükségszerű katonáskodása, ez az igazi dzsihad, amikor is megküzd a démonaival, a téveszméivel.

A háború és a béke lényege attól függően lesz más és más, hogy tárgyilagosan igazolható-e, vagy sem. Ha erkölcsileg igazolható (racionális), akkor jogos önvédelem, illetve a valódi béke helyreállítása az ellenség korrekt megbüntetésével. Ha erkölcsileg igazolhatatlan (irracionális), akkor a háború lényege a zsákmányolás, a hatalom és a források (javak) erőszakos és igazságtalan újraelosztása, amely örök békétlenséget jelent az adott társadalomban, és csak idő kérdése, hogy mikor ropognak ismét a fegyverek.

⁹⁸ Harai Dénes: *A katona antropológiája*. Budapest, Balassi, 2014.

⁹⁹ Csak humanizálásról lehet szó, mivel a prehumán állapot ösztönszerűen hajlik az észszerűtlen cselekvésre, a poszthumán állapot ellenben tudatosan és módszeresen válik gonosszá, amikor is a ráció átlép ellentétébe, az irracionalitásba.

Az ilyen háborút megindító személy döntése úgy is modellezhető, hogy benne a számító én leigázza a *szociális* és *axiális* ént. A háború tehát a keresztény filozófiában ismert és kifejtett természetjog súlyos és tartósan jogtalan megsértése egy önmagának jogot alkotni képes néppel mint erkölcsi személlyel szemben. Ezért a háború önmagában irracionális, még ha olykor megengedett is. Ezért lehetősége nem *ultima ratio*, hanem *paenultima ratio*. A konfliktusokat alapvetően békés úton, a konstruktív párbeszéd révén oldjuk meg. Mivel önmagában irracionális, nem tekinthető teremő rombolásnak, még akkor sem, ha valóban sok rosszat eltakarít, és igazságosabb társadalmi struktúrák és hatalmi csoportok kialakulásának kedvez.

A háború okának minden olyan dolgot tekinthetünk, ami megkívánás tárgya (birtoklási vágy, irigység), amelyben benne van a verseny szelleme, vagyis a konfliktus lehetősége (pszichológiailag máris létezik az ellenfél, az ellenség). Helyesebben a szabad vagy mértéktelen, illetve a hamis, meghamisított mértékkel vívott verseny ez. A másiktól (egyén, csoport, nép, állam) elkívánható bármi jószág (anyagi, szellemi javak, a személy értékességét jelentő tulajdonságok), mivel az nem az enyém, de minden áron meg akarom szerezni, hát ezért gyűlölöm a másikat, azt a másik csoportot vagy népet. A gyűlölet mögött, mint végső ok, ott a félelem: az önmagammal, a másikkal való találkozástól való félelem, amely ráébreszt önnön gonoszságomra, amely ráébreszt, igazságtalan leszek, ha a vágyott dolgot csellel vagy erővel megszerzem; amely ráébreszt, nekem kell változnom, nekem kell emberségemet megőriznem vagy épp kivívnom.

A háború eredménye – szintén attól függően, hogy erkölcsileg megengedett vagy tilos volt-e – a súlyos igazságtalanság állapota, amely deformálja a személyiséget, megcsúfolja az emberi méltóságot győzőben és leigázottban egyaránt; vagy a béke, amely igazságos viszonyokat hoz. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a jóvátétel, vagyis a bűnösök megbüntetése mint a béke *conditio sine qua nonja*, igen bonyolult kérdés, és nincs vegytiszta megoldása. Nyilván osztott a felelősség. A parancsra harcoló katona nem felelős, annál inkább az uralkodó vagy a hatalmi elit, illetve az elvakulttá lett parancsnokok. Ezért hallatlan bölcsességet követel, mind a vonatkozó jogalkotásban és annak végrehajtásában. Együtt kell alkalmazni az igazságosságot és az irgalmasságot. Akár a háború indításában, akár a befejezése utáni helyzet kezelésében azt is tudatosítanunk kell, hogy a legnemesebb eszmék, vallási igazságok is ha úgynevezett történelmi eszmékké lesznek (a politikum kezébe kerülnek), szomorú transzformációkon mennek át, rájuk se lehet ismerni, és nagy gonoszságok tapadhatnak hozzájuk.¹⁰⁰

A háború célja:

- Ha igazolható erkölcsileg, akkor a béke *tranquillitas ordinis principaliter moralis* helyreállítása, mivel a békés (igazságos társadalmi) viszonyok teszik lehetővé a polgárok számára a szabadságot és a boldogulást. A béke és a békére törekvés e tekintetben a teremő rendjébe való belesimulást, a Teremőnek való engedelmeskedést, az ember számára a Teremő kijelölte hely elfoglalását és betöltését

¹⁰⁰ Noszlopi László: *Világnézetek lélektana*. Budapest, Szent István Társulat, 1937. 100; Schütz Antal: *Isten a történelemben*. Budapest, Szent István Társulat, 1934.

jelenti (a teremtés koronája és ezért kertésze). Eszményi alakja a szent, vagyis a méltóságát valóban birtokba vett ember.

- Ha a háború nem igazolható erkölcsileg, akkor célja egy igazságtalan társadalmi rend kiépítése, fenntartása, amely szükségszerűen torzítja és felrúgja a teremtés rendjét. Az agresszor ezért lázadó, s a teremtésnek démiurgosza, mintegy ura, istene akar lenni. Ezt az embertípust az úgynevezett diabolikus személyiség testesíti meg.¹⁰¹

A háború és a béke eszközei és módjai: békéhez, illetve háborúhoz vezet:

- A verseny igazságos vagy igazságtalan szabályozása.
- A felvilágosítás (az igazságtalan háború elítélése, előítéletek leleplezése) vagy a tudatipar manipulálása (a kulturális agresszió felkorbácsolása).
- Az ép szocializáció és nevelés, amely a személyi érettség kialakulásának kedvez, illetve a deviáns viselkedés legalizálása, a bűnös struktúrák kialakulásának való kedvezés.
- A természetes emberi közösségek megszilárdítása (család, nép, állam), vagy a természetes emberi közösségek felbomlasztása a mesterséges csoportok preferálásával.
- Leszerelés vagy a fegyverkezési verseny kiélezése.
- Erkölcsi vagy gazdasági nyomásgyakorlás, illetve fegyverek bevetése.

Ma a háborúkat főleg pénzzel, csúcstechnológián alapuló információszerzéssel, az információval történő manipulációval, politikai pártokkal, úgynevezett civilszervezetekkel, kétes hírű nemzetközi szervezetek kiépítésével, piacok szerzésével vívják.

A háború értéke: az egyes emberek és népek alapvetően békések, vagyis nem vérszomjasak, és ha ilyenné válnak, annak többnyire a politikai elit a fő felelőse. Az igazságtalan háború mindig súlyos bűn a szeretet és az igazságosság ellen, súlyos bűn az emberi méltóság, a szabadság, az ép társadalmi viszonyok, a béke, a teremtés rendje ellen, súlyos bűn az erkölcsi rend szerzőjével, Istennel szemben. Valódi sorscsapás, illetve analóg értelemben Isten büntetése (a lázadást tulajdonképpen maga a természet bosszulja meg) az emberiség életében.

Végző elemzésben az emberiség egyes nemzedékeinek tagjai alapvetően két táborba gyűlnek háború és béke kérdésében, amit a keresztény bölcsélet pogány és keresztény világnézetként (vallásként) nevesít. Mindkét felfogás messianisztikus. A pogány felfogás a politikai messiási kategóriába sorolandó, amely szerint az evilági világbirodalom kiépítése a cél. Ha ezt nem sikerül békésen megvalósítani, akkor erőszakkal kell neki érvényt szerezni. Ez a felfogás isteníti a birodalomozmót, a háborút. A pogány felfogású ember inkább vérszomjas (a másikat kíméletlenül leigázó), érzéki, lázadó és gyűlölködő; okossága inkább agyafúrtság, döntései önkényesek. Ezzel szemben a keresztény felfogás az etikai messiási eszmét testesíti meg. Ezért inkább békepárti (de nem pacifista), a konfliktusokat értelmes párbeszéd, értékvezérelt rávezetés, meggyőzés útján feltáró

¹⁰¹ A diabolikus személyiséget hallatlan pontossággal írta le a nagy magyar filozófus, Brandenstein Béla. Brandenstein (1938) i. m. 35.

és megoldó. Minden embert a testvérének tekint, vagyis a szeretet vezet. Az emberi létfeladat megvalósításában tehát nem a kényszer, hanem az önkéntes együttműködésre törekvés mozgatja. Döntéseiben eszméihez rugalmasan következetes. Az emberi cselekvést elsősorban az erkölcsi és azt védő jogi rend szabályozza. Ezért alapmagatartása meghódoló, de semmiképpen sem behódoló. Ha kell, tud erőyes lenni, és tervei végrehajtásában a furfangot is igénybe veszi. Nem az egy privilegizált nép vagy hatalmi elit alkotta birodalomeszme, hanem a szuverén népek nagy és egymást kiegészítő nagy családjának eszméje vezérli.

Befejezés

Az ember biológiájában adott a konfliktus, akár annak kiélezése, akár annak békés rendezésének lehetősége. Eddigi történelmünk során nem sikerült igazán a béke megvalósítása, de a keresztény bölcselet meliorista, vagyis vallja, hogy ha egy dolog elvileg lehetséges, akkor előbb vagy utóbb meg is valósulhat. Ehhez érett személyiségű emberek kellenek, főleg a fő konfliktusokat érzékelő tevékenységek és intézmények élén, de a társadalmak többségében is. A krisztusivá lett ember képes ennek az érettségnek a realizálására. Ám ehhez az érettséghez csak a természetfeletti segítségével juthat el.

Erkölcsi kötelességünk a társadalmainkban és a népek közti konfliktusok feltárása és emberi módon történő kezelése, illetve a viselt háború igazságos, vagyis etikailag megengedett vagy igazságtalan, azaz etikailag nem igazolható voltának, tehát a felelősségnek a deklarálása.¹⁰² Egy ilyen erkölcsi ítélet az idő múltával természetesen változhat, hiszen akár a rendelkezésre álló bizonyítékok gyarapodhatnak, illetve az erkölcsi ítéletet megalapozó világnézeti háttér is teljesebbé válhat. A háború elhárítása végeredményben ma az egyik központi feladata az emberiségnek.¹⁰³

A tartós béke az emberi méltóság tiszteletén alapul, akár a természetes személyén, akár a nemzetek erkölcsi személy voltának tiszteletén.¹⁰⁴ A béke alapvető feltétele, hogy a föld javai, erőforrásai igazságosan legyenek elosztva.¹⁰⁵

A háború és a béke problémája akkor oldható meg, illetve akkor nem válnak öldökléssé az emberi konfliktusok, ha a békét tekintjük az egyéni és a társadalmi kibontakozás alapfeltételének.¹⁰⁶ Ezért a béke megőrzése inkább kötelesség (tehát főleg ennek építésén kell fáradozni), a háború viselése ellenben csak bizonyos feltételek esetén megengedett, vagyis jogszerű.

¹⁰² Melichár Kálmán: Aquinói Szent Tamás a háborúról. *Katholikus Szemle*, 46. (1932), 2. 98.

¹⁰³ Király Ernő: *A keresztény élethivatás. A keresztény élet az erkölcssteológia fényében*. Budapest, Szent István Társulat, 1982. 489.

¹⁰⁴ Bernhard Vogel (szerk.): *A középpontban: az emberi méltóság*. Budapest, Press Kft., 2007.

¹⁰⁵ Király (1982) i. m. 490.

¹⁰⁶ Heller (1990) i. m. 239.

Záró következtetésként – Székely Istvánt idézve – azt kell mondanunk, hogy

„a kereszténység [...] igenis alkalmas arra, hogy a politikának alapelveket és vezető eszméket adjon és tényleg ad is, miáltal maga is valláserkölcsei jellege mellett politikai állásponttá és irányná válik. Tényleg a kereszténységnek kétezer év óta kialakult és kipróbált politikai és társadalmi elvei vannak, melyek fő vonásaiban kész politikai programot adnak, amely a részletekben a viszonyokhoz képest különféleleképp alakulhat. Ezek az elvek ma is egyedül biztos alapjai az állam és társadalom tartós jólétének, sőt fennmaradásának is.”¹⁰⁷

Irodalomjegyzék

- Acemoglu, Daron – James A. Robinson: Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete. Budapest, HVG Könyvek, 2013.
- Ackermann Kálmán: Az Egyház és a béke. *Religio*, 74. (1915). 318.
- Aronson, Elliot: *A társas lény*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2001.
- Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa (2007): *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat.
- Balázs Zoltán: Háború és morál. *Vigilia*, 80. (2015), 5. 350–358.
- Boda László: *Emberré lenni, vagy birtokolni?* Budapest, Szent István Társulat, 1991.
- Bogár László: *Gondolatok a globalizáció természetrajzához*. In Bogár László – Drábik János – Varga István (szerk.): *Válság és valóság*, Budapest, Éghajlat, 2013.
- Boór János: Igazolható-e még a háború? *Mérleg*, 27. (1991), 1. 4–5.
- Brandenstein Béla: *Etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1938.
- Cathrein Győző: *Erkölcshölcselet II*. Temesvár, Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtó, 1901.
- Csányi Vilmos: A háborúk kulturális konstrukcióinak biológiai komponensei. In Gombár Csaba – Volosin Hédi (szerk.): *Képtelen háború*. Budapest, Helikon, 2004. 171–172.
- Csányi Vilmos: *Az emberi természet – Humánetológia*. Budapest, Akadémiai, 1999.
- Csányi Vilmos: *Az emberi viselkedés*. Budapest, Sanoma, 2006.
- Csányi Vilmos: *Íme az ember. A humánetológus szemével*. Budapest, Libri, 2015.
- Csányi Vilmos: *Van ott valaki?* Budapest, Typotex, 2010.
- D. P.: *Békemozgalom*. In Bangha Béla (szerk.): *Katolikus Lexikon I*. Budapest, Szent István Társulat, 1931. 173–175.
- Dahrendorf, Ralf: *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat, 1994.
- Dsida Elemér: Lehet-e napjainkban igazságos háborút viselni? *Katholikus Szemle*, 48. (1934), 9. 487–488.
- Erdő Péter: Erkölcs egy bonyolult világban. Háború, tudomány, kereszténység. In *Történelmi és európai dilemmák a 21. század elején*. Erdő Péter, Joseph Ratzinger írásai. Budapest, Pázmány Egyetemi Kiadó, 2006. 7–9.
- Fischella, Domenico: *A politikatudomány alapvonalai. Fogalmak, problémák, elméletek*. Budapest, Osiris, 2001.
- Frank, Szemjon L.: *A társadalom szellemi alapjai. Bevezetés a társadalomfilozófiába*. Budapest, Kairosz, 2005.
- Gajzágó László: *A háború és béke joga*. Budapest, Stephaneum, 1942.
- George, Susan: *Lugánói tanulmány*. Budapest, Kairosz, 2009.

¹⁰⁷ Székely István: *A forradalmak útja és a keresztény politika*. Budapest, Katolikus Élet, 1921. 138.

- Gronemeyer, Marienne: Rechtfertigt die Natur den Krieg? In Herbert Wendt – Norbert Loacker (szerk.): *Kindlers Enzyklopädie. Der Mensch. Die Liebe des Menschen IX*. Zürich–München, Kindler, 1984. 519–534.
- Hamersveld, Marcel van – Michiel Klinkhamer: *Könyörtelen messianizmus. A kommunizmus követői és áldozatai*. Budapest, Kairosz, s. a.
- Harai Dénes: *A katona antropológiája*. Budapest, Balassi, 2014.
- Harai Dénes: *Érték, teljesítmény, siker, tanulmányok, esszék a katonapedagógia, katonai antropológia köréből*. Budapest, Zrínyi, 2013.
- Häring, Bernhard: *Krisztus törvénye III*. Róma–Budapest–Pannonhalma, Bencés, 1998.
- Häring, Bernhard: *Liberi e fedeli in Cristo. Teologia morale per preti e laici 3*. Roma, San Paolo Edizioni, 1981.
- Hársfai Katalin: *Bevezetés a politikai és társadalometikába*. Budapest, Szent István Társulat, 2009.
- Heller Ágnes: *Az igazságosságon túl*. Budapest, Gondolat, 1990.
- Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004.
- Ibrányi Ferenc: A megtorlás erénye. *Bölcseleti Közlemények*, 6. (1940). 104–122.
- Ivánka Endre: Sacrum imperium és rex christianus. A középkor politikai világgépének szakrális háttere. *Theologia*, 7. (1940). 37–46.
- Jámbor Tamás: Bellum Iustum. Az igazságos háború fogalmának értelmezése a bibliai alaptól a huszadik század elejéig. In Hermann István – Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Corde aperto. Tanulmányok Kredics László 80. születésnapjára*. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém Megyei Levéltár, 2012. 95–115.
- Jehlicska Ferenc: *Erkölcsei és társadalmi jólét. Társadalmi etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1916.
- Király Ernő: *A keresztény élethivatás. A keresztény élet az erkölcssteológia fényében*. Budapest, Szent István Társulat, 1982.
- Kornis Gyula: A háborús filozófia. *Athenaeum*, (1916), 2. 97–140.
- Kreeft, Peter: *Vissza az erényhez. Hagyományos morális bölcselettel a modern erkölcsi zűrzavarban*. Magyarország, Sarutlan Karmelita Nővérek, 2014.
- Maritain, Jacques: *Az igazi humanizmus*. Budapest, Szent István Társulat, 1996.
- Mattai, Giuseppe: Pace e pacifismo. In Francesco Compagnoni – Giannino Piana – Salvatore Privitera (szerk.): *Nuovo dizionario di teologia morale*. Cinisello Balsamo, San Paolo Edizioni, 1999. 873.
- Melichár Kálmán: Aquinói Szent Tamás a háborúról. *Katholikus Szemle*, 46. (1932), 2. 98–108.
- Noszlopi László: *Világnézetek lélektana*. Budapest, Szent István Társulat, 1937.
- Peschke, Karl-Heinz: *Christliche Ethik. Spezielle Moraltheologie*. Trier, Paulinus, 1995.
- Péterffy Gedeon: Igazságos béke (Szent Tamás és Kant). *Bölcseleti Közlemények*, 8. (1942).
- Poggiaspalla, Ferminio: Bellum. In Pietro Palazzini (szerk.): *Dictionarium morale et canonicum I*. Roma, Officium Libri Catholici, 1962. 425.
- Polidoro, Gianmaria: *A békesség civilizációja*. Szeged, Agapé, 2001.
- Schütz Antal: *Isten a történelemben*. Budapest, Szent István Társulat, 1934.
- Somfai Béla: Katolikus tanítás a háborúról és a békéről. *Vigilia*, 60. (1995), 5. 322–328.
- Sölle, Dorothee: Den Menschen bewaffnen? In Herbert Wendt – Norbert Loacker (szerk.): *Kindlers Enzyklopädie. Der Mensch. Die Liebe des Menschen IX*. Zürich–München, Kindler, 1984. 494–502.
- Spallacci, Luigi: Pace. In Leandro Rossi – Ambrogio Valsecchi (szerk.): *Dizionario enciclopedico di teologia morale*. Roma, Edizione Paoline, 1974. 706–707.

- Szabó Máté: Állam, forradalom, erőszak. In Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. (Prudentia Iuris 8). Miskolc, Bíbor, 1997.
- Szalay Miklós: *A háború fogalma a keresztény erkölcstudományban*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, Stephaneum, 1942.
- Szávai János: A béke viszonylagossága (Platón, Kant, Babits, Martin du Gard). *Vigilia*, 60. (1995), 5. 337–343.
- Székely István: *A forradalmak útja és a keresztény politika*. Budapest, Katolikus Élet, 1921.
- Ujházi Lóránd: Az „igazságos háború tan” elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál. In Góczé István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 21–41.
- Van Kol, Alphonso: *Theologia moralis I*. Barcinone – Friburgi Brisgoviae – Romae – Neo-Eboraci, Herder, 1968.
- Vidal, Marciano: *Manuale di etica teologica 3. Morale sociale*. Assisi, Cittadella Editrice, 1997.
- Visintainer, Severino: *Legittima difesa*. In Leandro Rossi – Ambrogio Valsecchi (szerk.): *Dizionario enciclopedico di teologia morale*. Roma, Edizione Paoline, 1974.
- Vogel, Bernhard (szerk.): *A középpontban: az emberi méltóság*. Budapest, Press Kft., 2007.
- Weber, Helmut: *Speciális erkölcssteológia*. Budapest, Szent István Társulat, 2001.